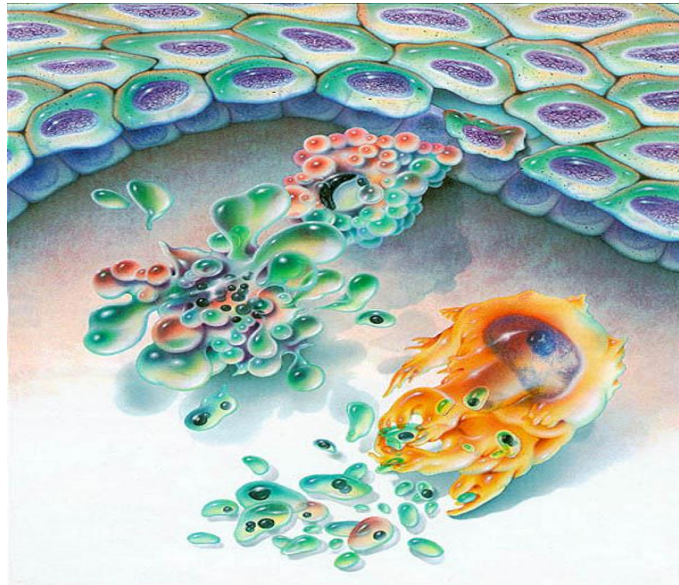

A stresszfolyamatok celluláris vonatkozásai

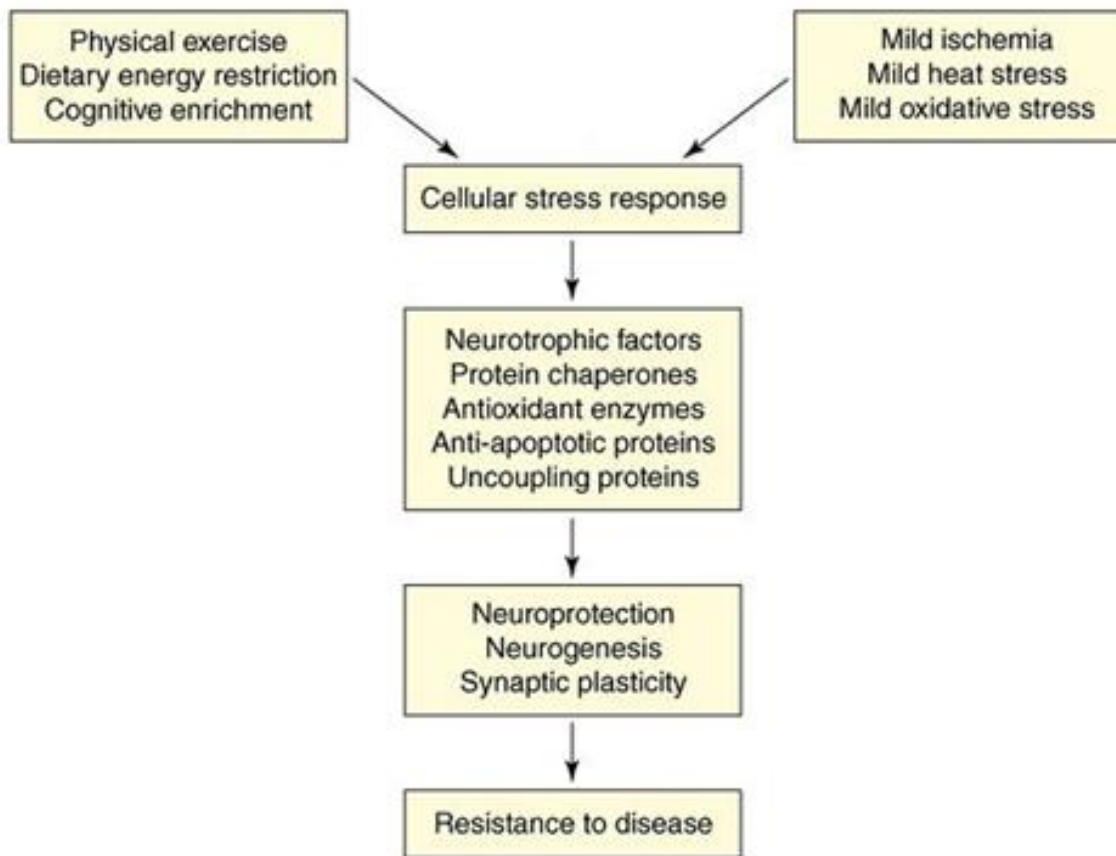

Celluláris stresszfolyamatok

Környezeti stressz - sejtválasz indukció a homeosztázis fenntartására

- Citoplazma komponensek lebontása (pl. autofágiával)
- Sejtszerkezeti változások (sejtes hősök válasz pl. dajkafehérjékkal konformáció helyreállítás vagy lebontás)

Celluláris stresszfolyamatok

A hőszokk választ 1962-ben írták le először Drosophilában (nem csak hő hanem pl. oxidatív stressz és nehézfém terhelés hatására is keletkeznek). 50-200 gént azonosítottak, ami a hőszokk után aktiválódhat.

Tágabb értelemben vett hőszokk fehérjének nevezzük azokat a fehérjéket, amelyek hő-stressz hatására jelentős mértékben megnövekedik. 7 csoport különíthető el:

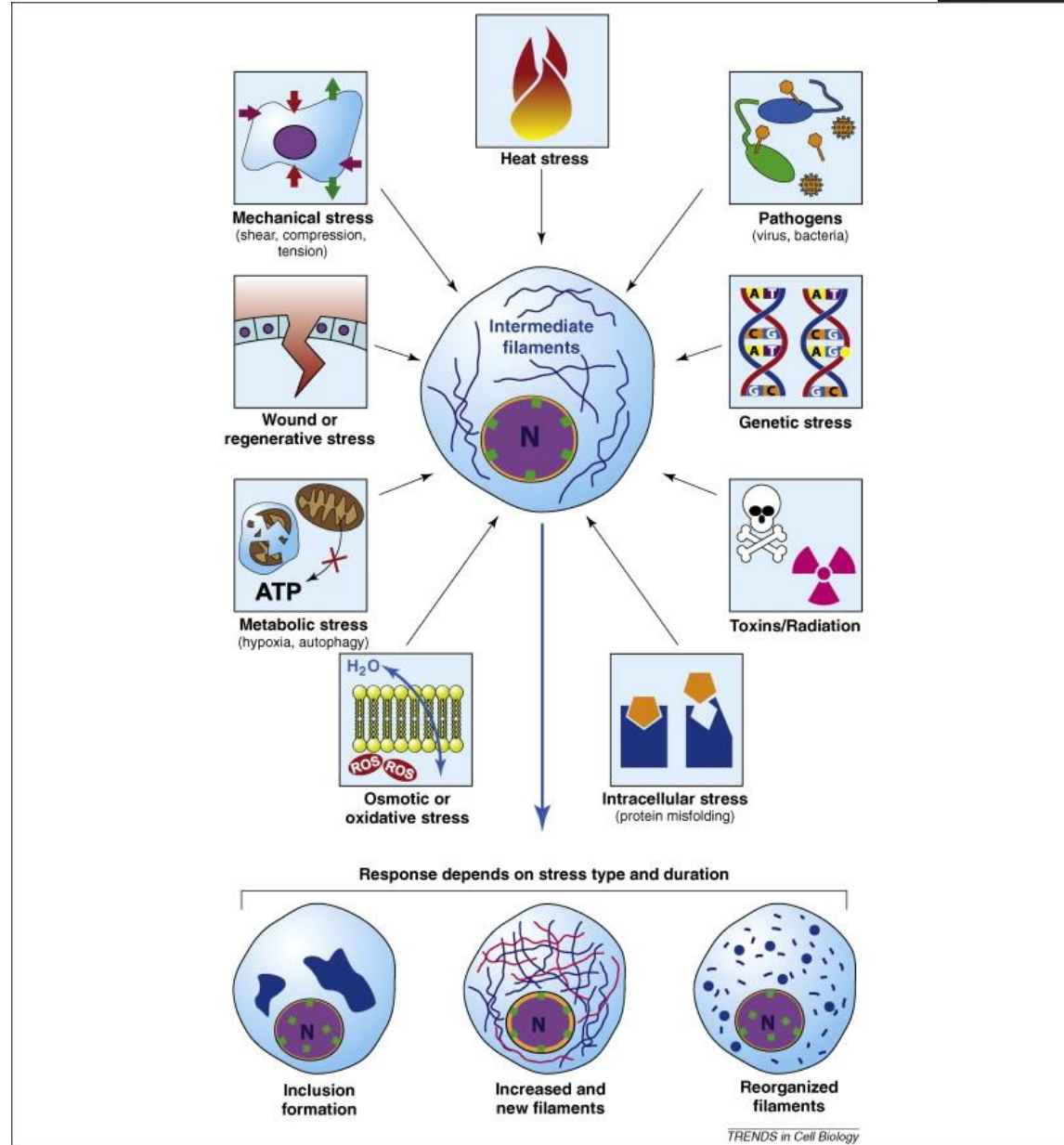
- 1 - klasszikus hőszokk fehérjék (molekuláris chaperone-ok)
- 2 - proteolitikus enzimcsalád
- 3 - stressz hatására bekövetkező nukleinsav károsodások javításában szerepet játszó enzimeket sorolják.
- 4 - anyagcserét befolyásoló enzimek (energiaháztartás stabilizálására)
- 5 - transzkripciós faktorok és kinázok (esetleg további stressz-válasz útvonal aktiváció)
- 6 - a sejtváza fenntartásához szükséges fehérjék
- 7 - csoportba a membránstabilitást és transzportot befolyásoló proteinek tartoznak

Celluláris stresszfolyamatok

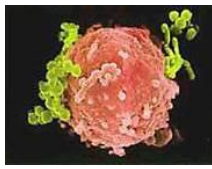

Sejtkárosító faktorok
külső vagy belső eredetűek
lehetnek

Kémiai anyagok, sugárzás,
hőhatás, ozmotikus sokk,
nem megfelelő táplálék,
oxidatív stressz, fertőzés,
sérülés, öregedés.

Celluláris stresszfolyamatok

Xenobiotikumok: nem biológiai eredetű kémiai anyagok - sejtszintű hatása (gyógyszerek, rovarirók, élelmiszer adalékok)

Vízoldékonyak kevésbé veszélyesek - kiürülnek

Lipidoldékonyak csak átalakítva tudnak a sejtekből hatékonyan eliminálódni

A sejtek védekező mechanizmusait aktiválhatják,

Citokóm P450 (CYP) enzimek segítségével alakulnak át, elsősorban a májban. Közel 500 gént azonosítottak, ami ilyen enzimek határoz meg (genetikai polimorfizmus).

Toxikus termékek is képződhetnek:

pl. - epoxidok (karcinogének lehetnek)

Szabad gyökök: páratlan elektronnal rendelkező instabil atomok vagy atomcsoportok. Hasznosíthatók, de károsak is lehetnek)

Káros hatás: lipidperoxidáció (membránkárosodás)

citotoxikus hatás

Védekezés: antioxidánsokkal (pl. szuperoxid dizmutáz, C vitamin, E vitamin)

Celluláris stresszfolyamatok

Érintett sejtkomponensek:

Lizoszóma: savas hidrolázokat tartalmaznak

(pH5 a belsejükben, protonpumpa tartja fenn)

primer lizoszóma ⇒ heterofágia, fagolizoszóma

⇒ autofágia, autofagoszóma

(tárolási betegségek, hidrolázhiány)

Peroxiszóma: hidrogénperoxidot termelő és lebontó sejtorganellum

(eredete a mitokondriuméhoz hasonló)

katalázokat tartalmaz ⇒ toxikus anyagokat tudnak semlegesíteni

Mitokondrium: a citrátciklus és oxidatív foszforilálás helye

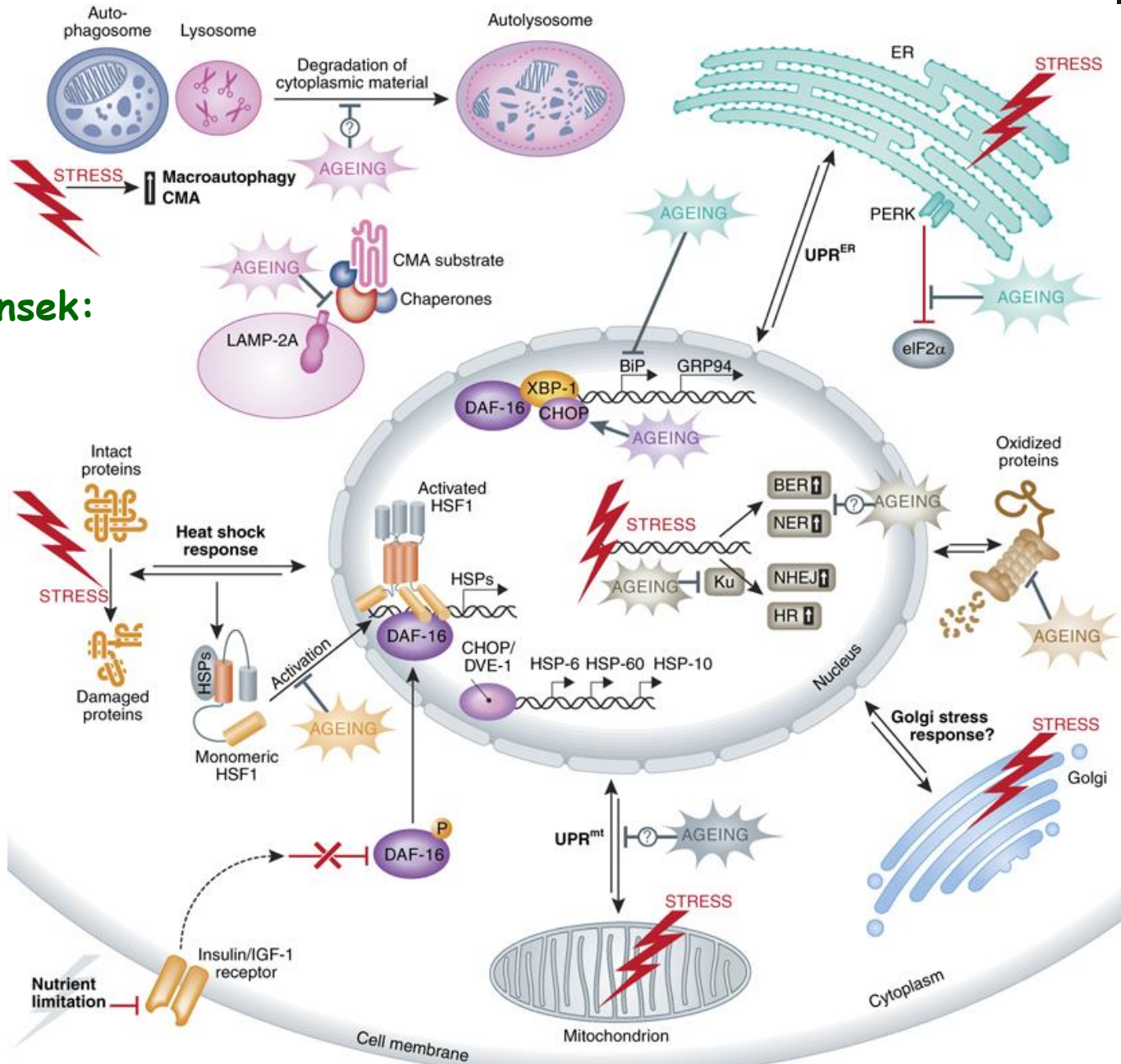
⇒ fő energiatermelő sejtkomponens, szabad gyökök keletkezhetnek
mitokondriális DNS „elromlik”

Endoplazmatikus retikulum: a fehérjeszintézis helye, a szerkezetet befolyásolják a toxikus hatások

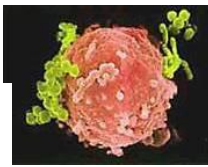
Golgi apparátus: a fehérjék érési folyamatának helye

Sejtmag: az örökítő anyag helye, szabályozó folyamatok szerveződése

Celluláris stresszfolyamatok

Érintett
sejtkomponensek:

Celluláris stresszfolyamatok

Sejten belüli jelátviteli útvonalak:

- sejtfelszíni **metabotrop**, *G*-fehérje kapcsolt receptoraktiváció útján (cAMP, IP₃, Ca²⁺)

PKA aktiváció – a katalitikus alegység (C) a magba transzlokálódik, ott transzkripciós faktorokat foszforilál, pl. CREB (génexpresszió megindítása).

CAMkináz – itt is lehet a végső hatás CREB aktiváció (CREB – cAMP responsive element)

PKC – AP1 transzkripciós faktor aktiváció (AP1- fos és jun fehérje dimer)

- **növekedési faktor** receptor aktivációval
(PDGF – trombocita eredetű n.f., EGF –epidermális n.f.
FGF – fibroblaszt n.f., NGF – idegsejt n.f., inzulin, IGF)

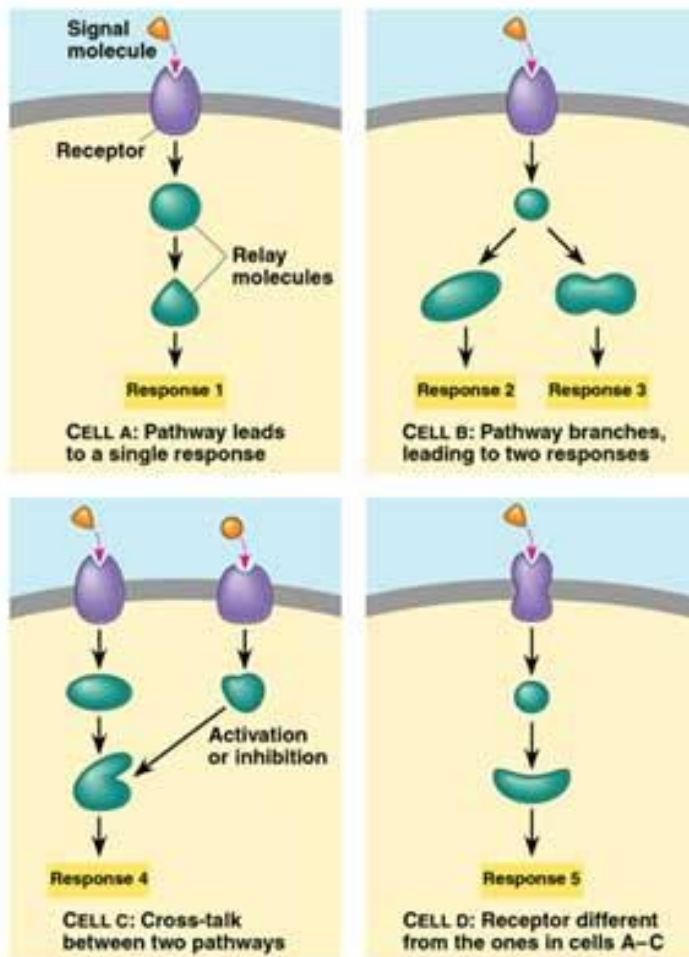
Receptor tirozin kinázok, Src-homológ (SH) fehérjéket aktiválnak ⇒
Ras- ⇒ Raf- ⇒ MEK ⇒ ERK aktiváció MAP-kinázok által. ERK magba is bejut.
(ERK: extracellular-signal-regulated kinas)

Celluláris stresszfolyamatok

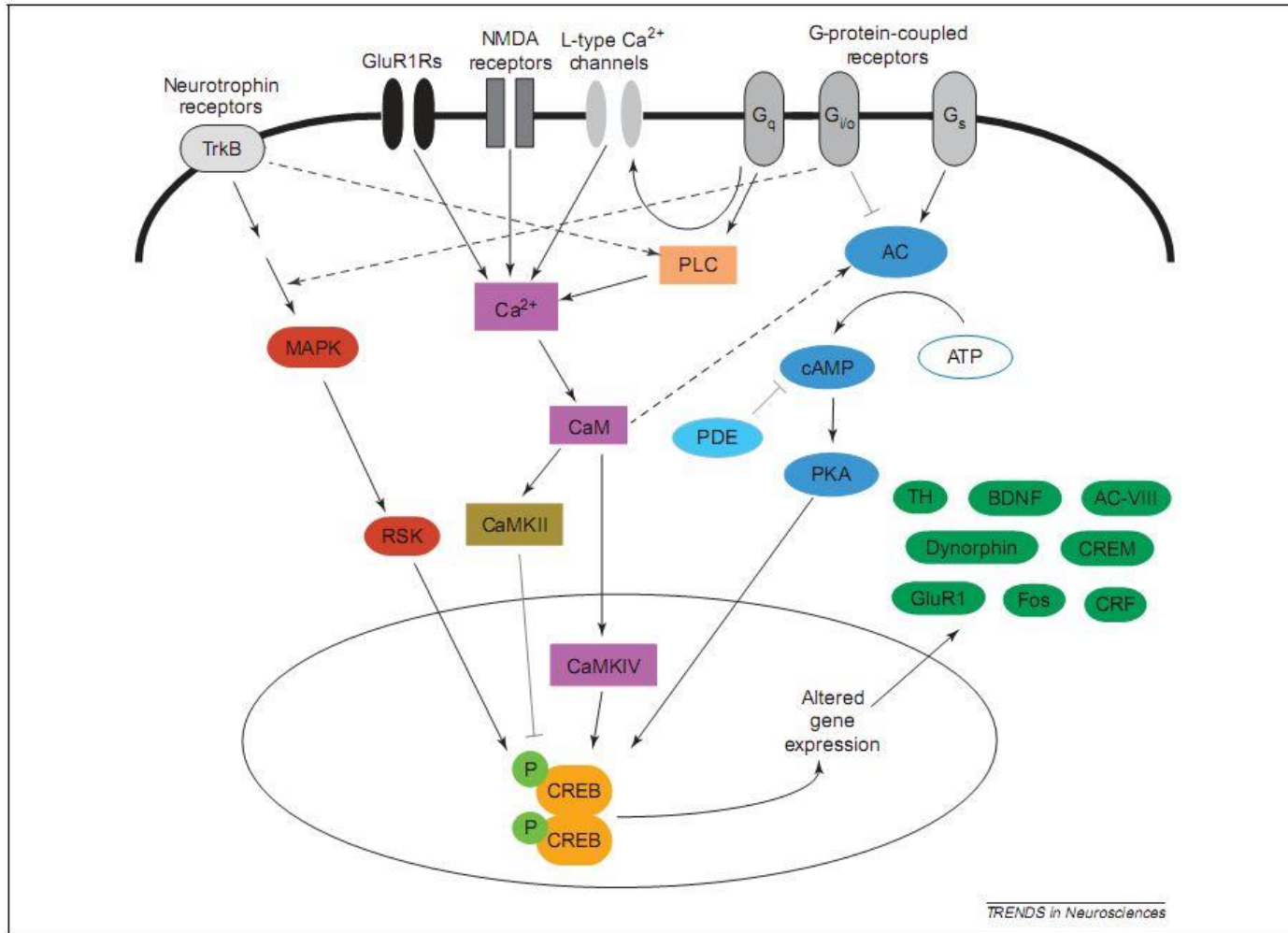
A receptorok aktiválódásának következménye
konvergencia, divergencia

Különböző típusú
receptorok lehetnek a
membránokban, amik a
jeleket felfogják,
közvetítik a hatást

Celluláris stresszfolyamatok

Sejten belüli legfontosabbjelátviteli útvonalak:

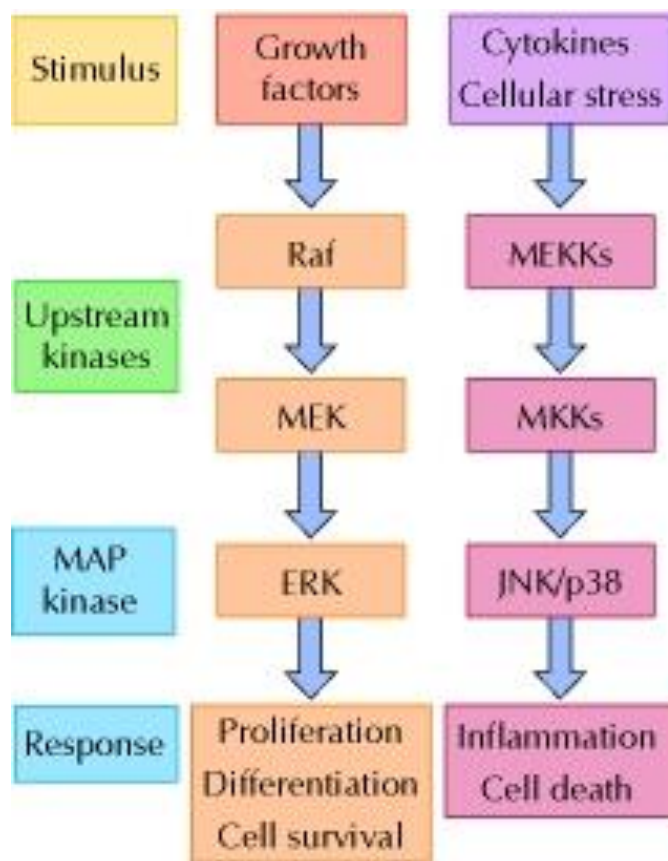

cAMP-response-element-binding protein (CREB) fontos génregulációs faktor. A működést befolyásoló esetleges útvonalak.

Celluláris stresszfolyamatok

Sejten belüli gyakori jelátviteli útvonalak:

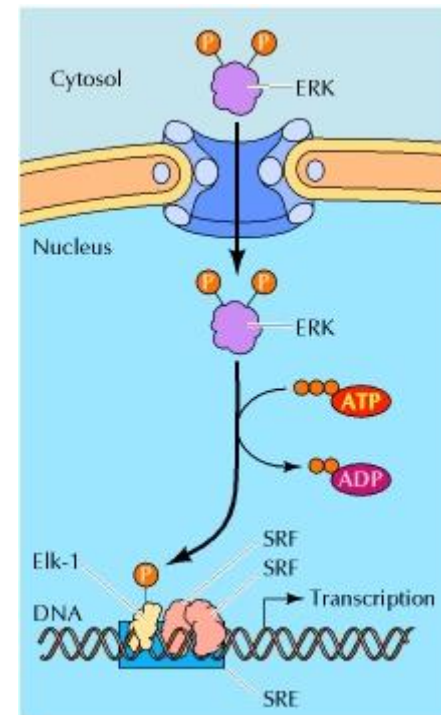
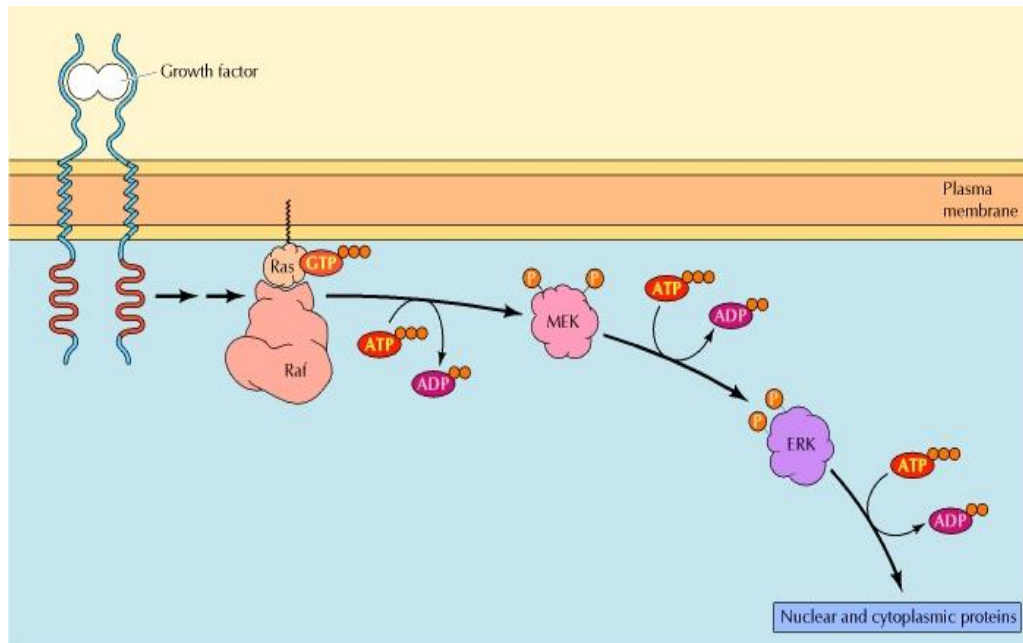
- **stresszhatások** jelátvitelére, stresszválasz
Túlélési, regenerációs folyamatok beindulása vagy sejthalál kialakulása.

Celluláris stresszfolyamatok

MAP kinaz (Ras, Raf) útvonal

MAP: *mitogen-activated protein kinases*

ERK: *extracellular signal-regulated kinase*

SRE: *serum response element*

SRF: *serum response factor*

MEK: *MAP kinase/ERK kinase*.

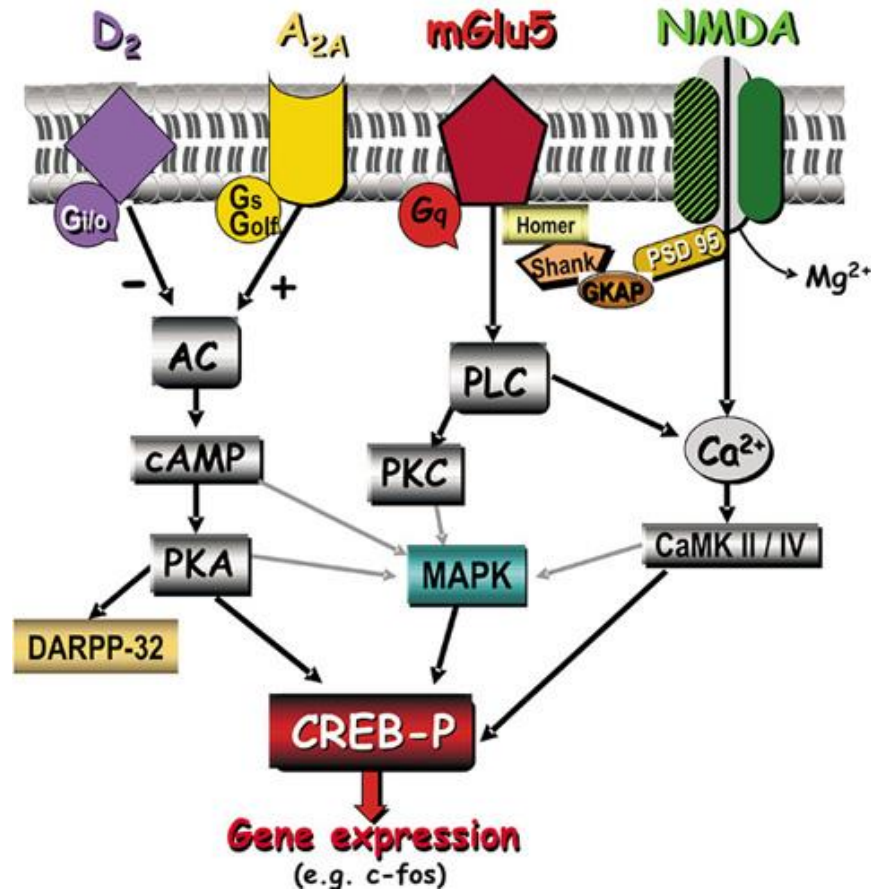
Ras: *small GTP-binding proteins*

Raf: *proto-oncogene serine/threonine-protein kinase*

Azonnali, korai gén-aktiváció:
c-fos, c-jun

Celluláris stresszfolyamatok

Gyorsan aktiválódó gének átírása - IEGE

CREB (cAMP response element-binding) egy transzkripciós faktor, amely képes a DNS-hez kötődni, és a gén átírást szabályozni.

Celluláris stresszfolyamatok

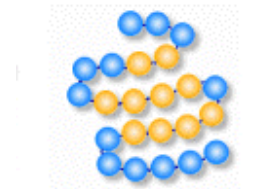

A sejteket érő stressz hatására kialakuló válasz függ a környezettől is

- DNS roncsolásos válaszok pl. sugárzás, kemiaiák, ozmotikus stressz
  - Oxidative stressz hatás - szabadgyökök képződésének hatása pl. ischemia utáni reperfúzió
  - Hősokk-fehérjék megjelenése: HSP-fehérjék- több féle van, állandóan jelen lévők (pl. HSP 90) szabályozhatók (HSP 27 pl.foszforilációval), indukálhatók (pl. HSP 70)
  - Unfolded fehérje reakció (UPR-unfolded protein response) ER stressz
- A sejtek lehetséges regenerációs folyamatainak beindulása - hősokk-fehérje termelés vagy ún. unfolded protein válasz. Ebben a chaperone fehérjék aktivitásának/kapacitásának is nagy szerepük van.

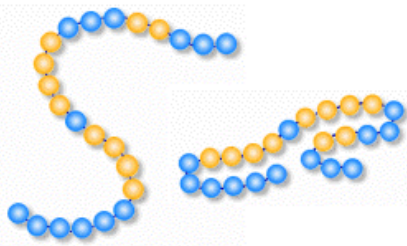
Celluláris stresszfolyamatok

Hősokk-fehérjék szerepe

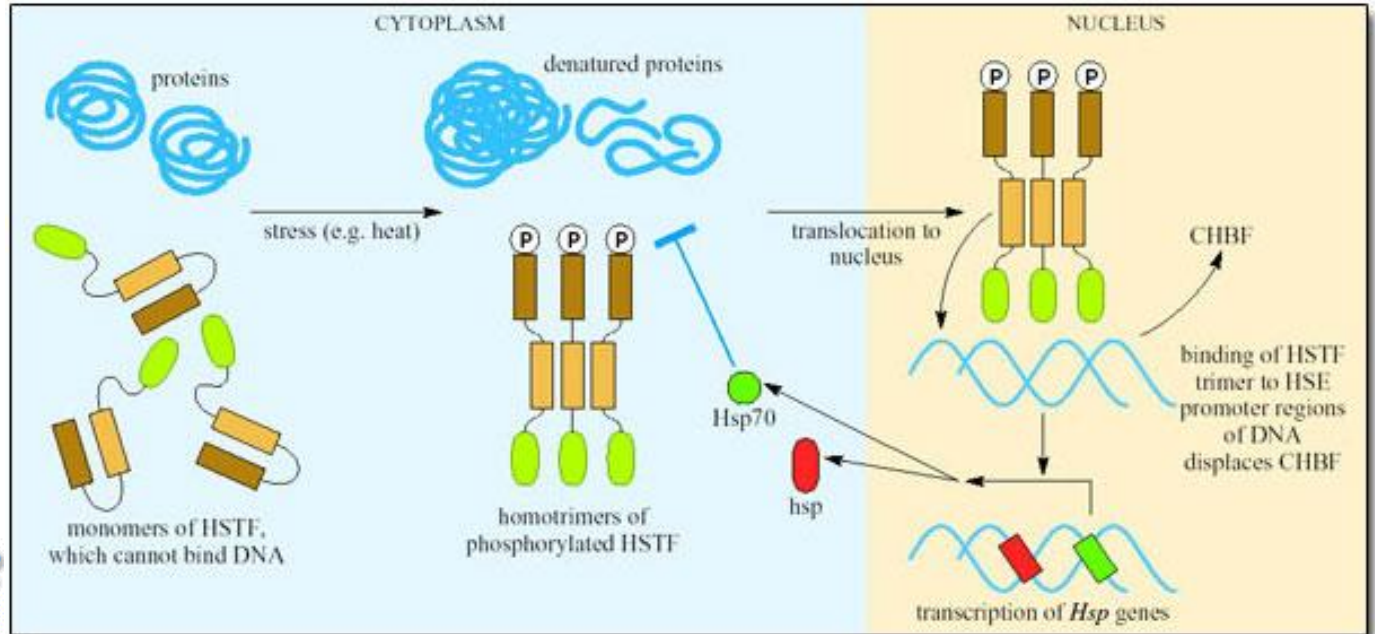
Globular soluble protein

Stable and soluble
Protease resistant
No chaperone binding
Functional

Unfolded or misfolded proteins

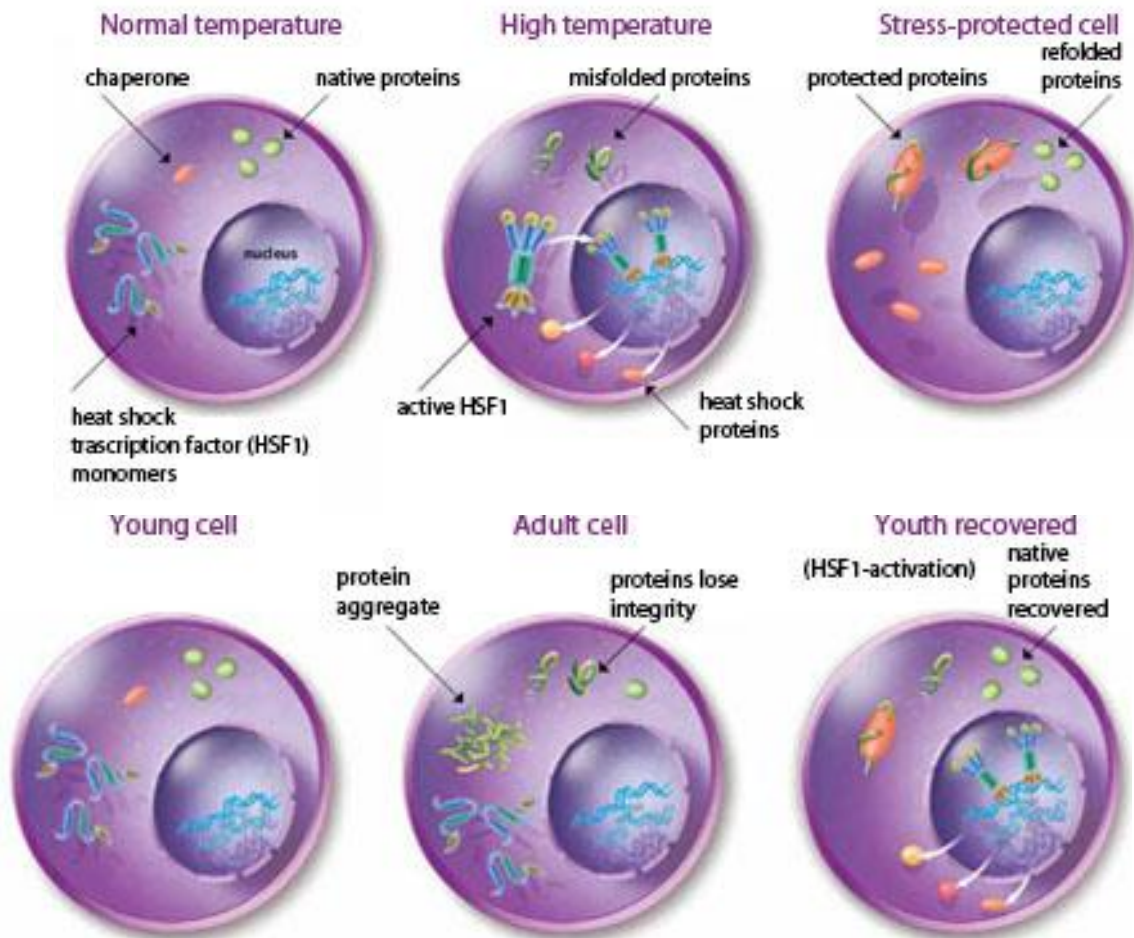
Aggregation-prone
Protease-sensitive
Bind chaperones
Non functional

HSTF- heat shock transcription factor 1 vagy HSF1 - heat shock factor 1:
a hőszokkfehérjék aktiválásának kiváltója.

Celluláris stresszfolyamatok

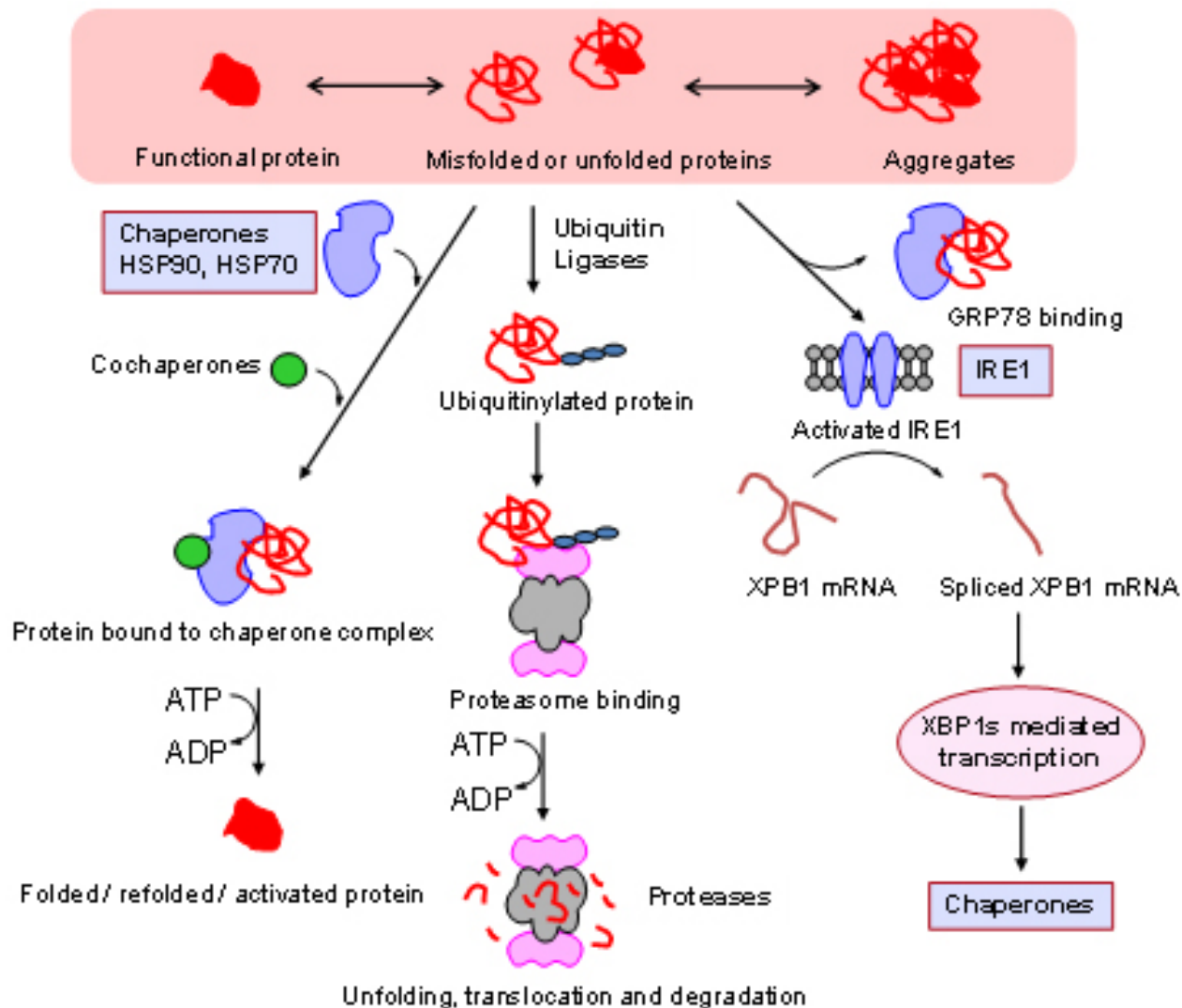
Hősokk-fehérjék szerepe

Celluláris stresszfolyamatok

Hősokk-fehérjék szerepe

Endoplazmatikus retikulum stressz

ER többféle funkcióval rendelkezik, egyik legfontosabb:

Ca^{2+} raktár és

fehérje raktár - másodlagos átalakulások (diszulfid híd képzés, glikoziláció)

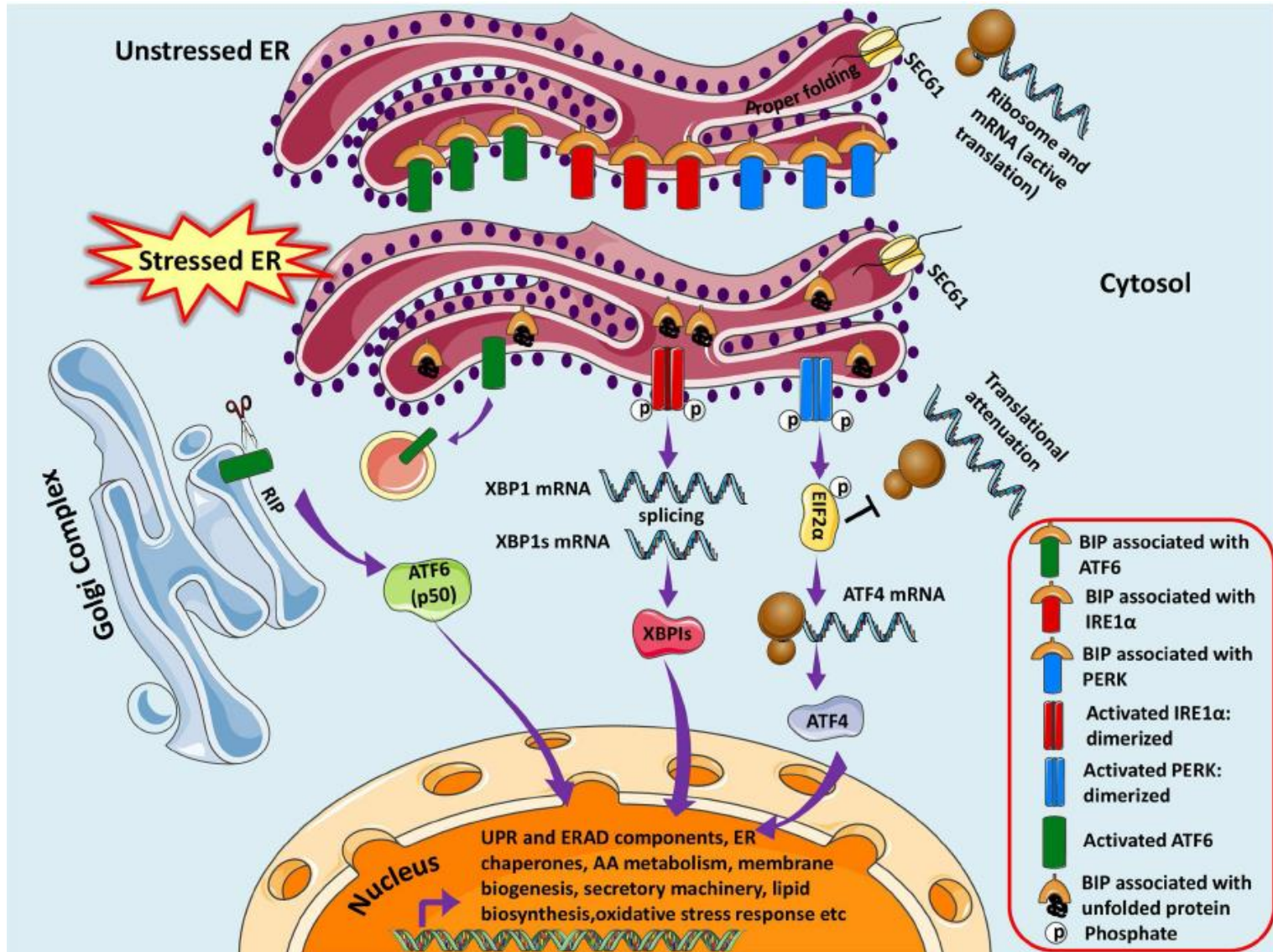
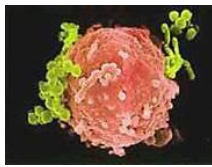
A sejt redox regulációja sérül: a fehérjék képződése nem megfelelő
(unfolding, missfolding)

ER stressz: pl. vírusfertőzés hatására

ER stressz adaptáció:

javító mechanizmusok beindulnak a citoplazmában (kináz aktivációval)

Celluláris stresszfolyamatok

Celluláris stresszfolyamatok

Oxidatív stressz – mitokondriumok szerepe

A mitokondriumok a reaktív szabad gyökök képződésének fő helye

Reaktív oxigén termékek (ROS)

Fiziológiás és patológiás körülmények közt keletkeznek:

H_2O_2 ,
superoxid anion
NO

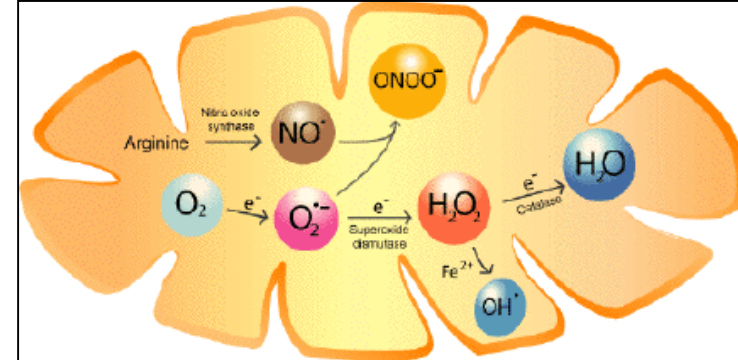
Exogén hatásra is keletkeznek:

drogok hatására
szennyezők (ózon, rotenon)
gomba- vagy baktérium toxinok
cigaretta
ionizáló sugárzások

Védekezés enzimatis és nem-enzimatis antioxidánsokkal:

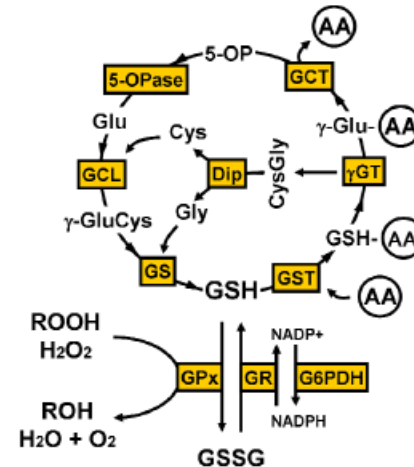
superoxid dizmutáz
kataláz
glutation peroxidáz
E, A, C vitamin

glutation (GSH) sejten belül képződik 3 aminosav alkotja – glutamate, cysteine and glycine

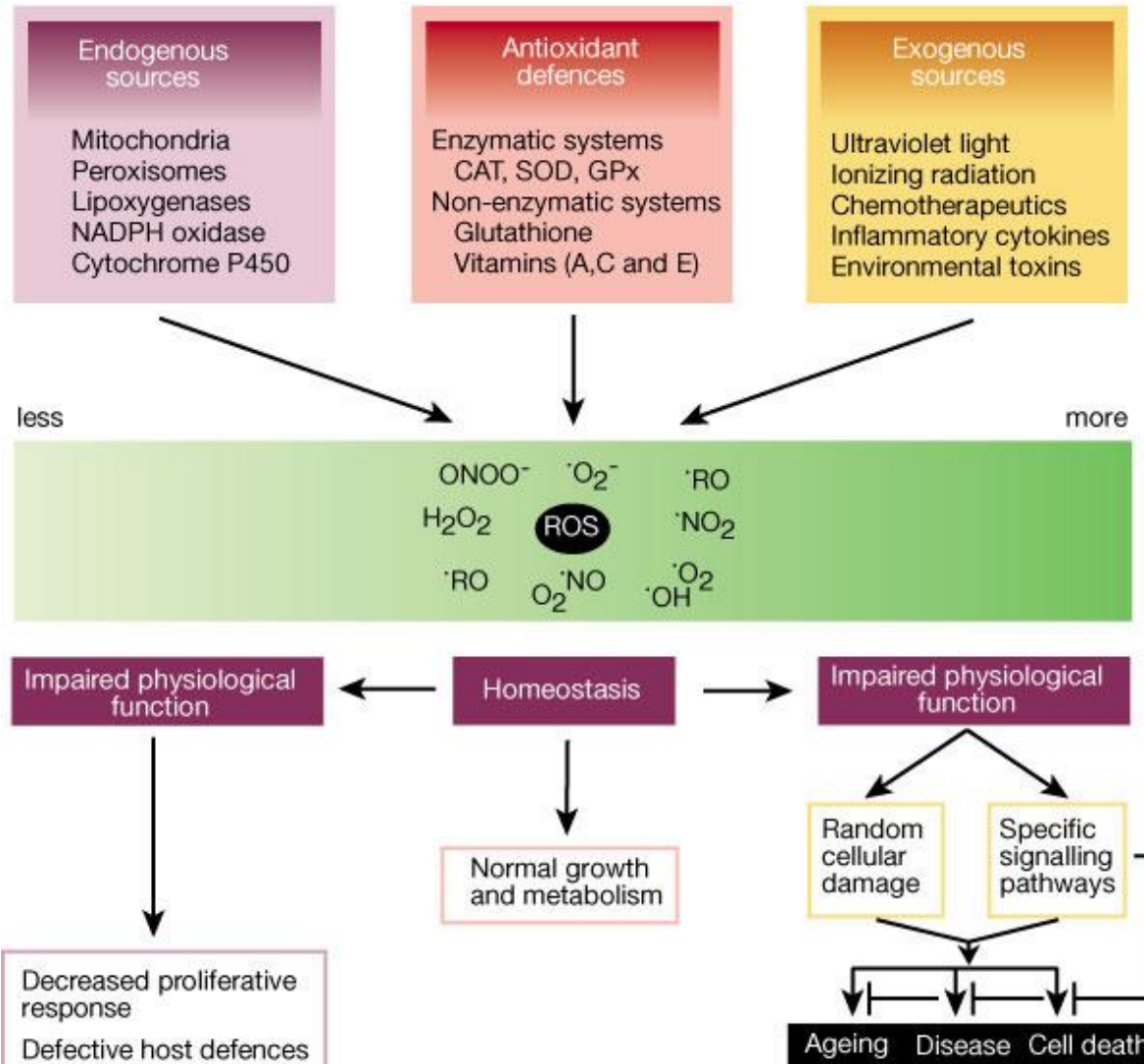
Következmény:

DNS roncsolódás
Fehérje sérülés
sejt degeneráció

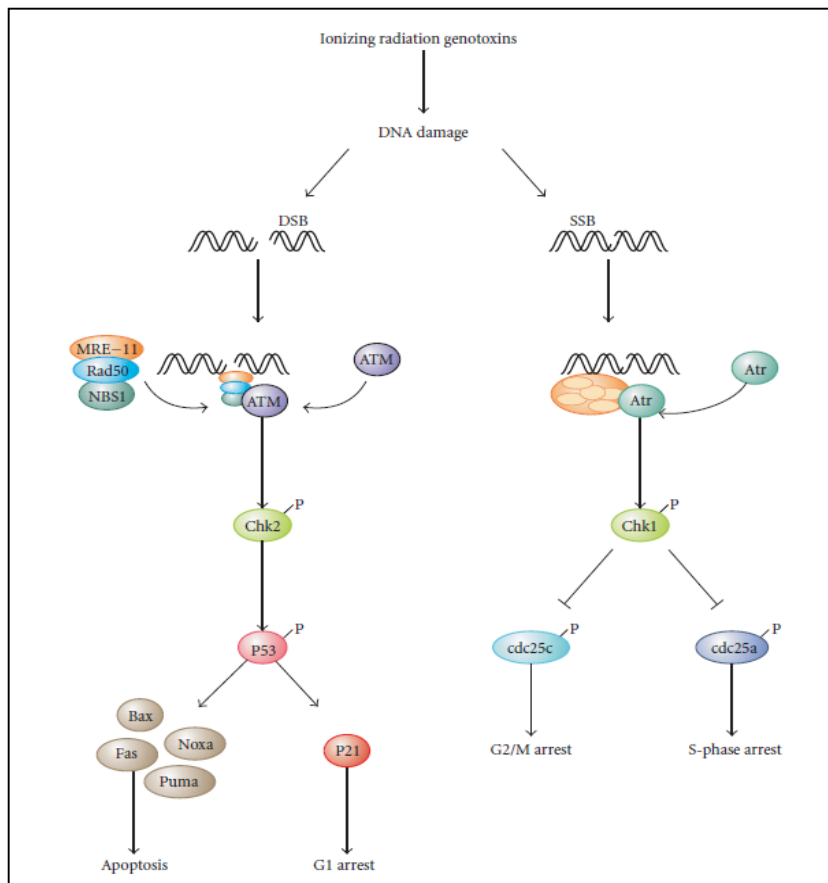
Celluláris stresszfolyamatok

Reaktív oxigéngyökök képződéséhez vezető különböző és védő útvonalak

Celluláris stresszfolyamatok

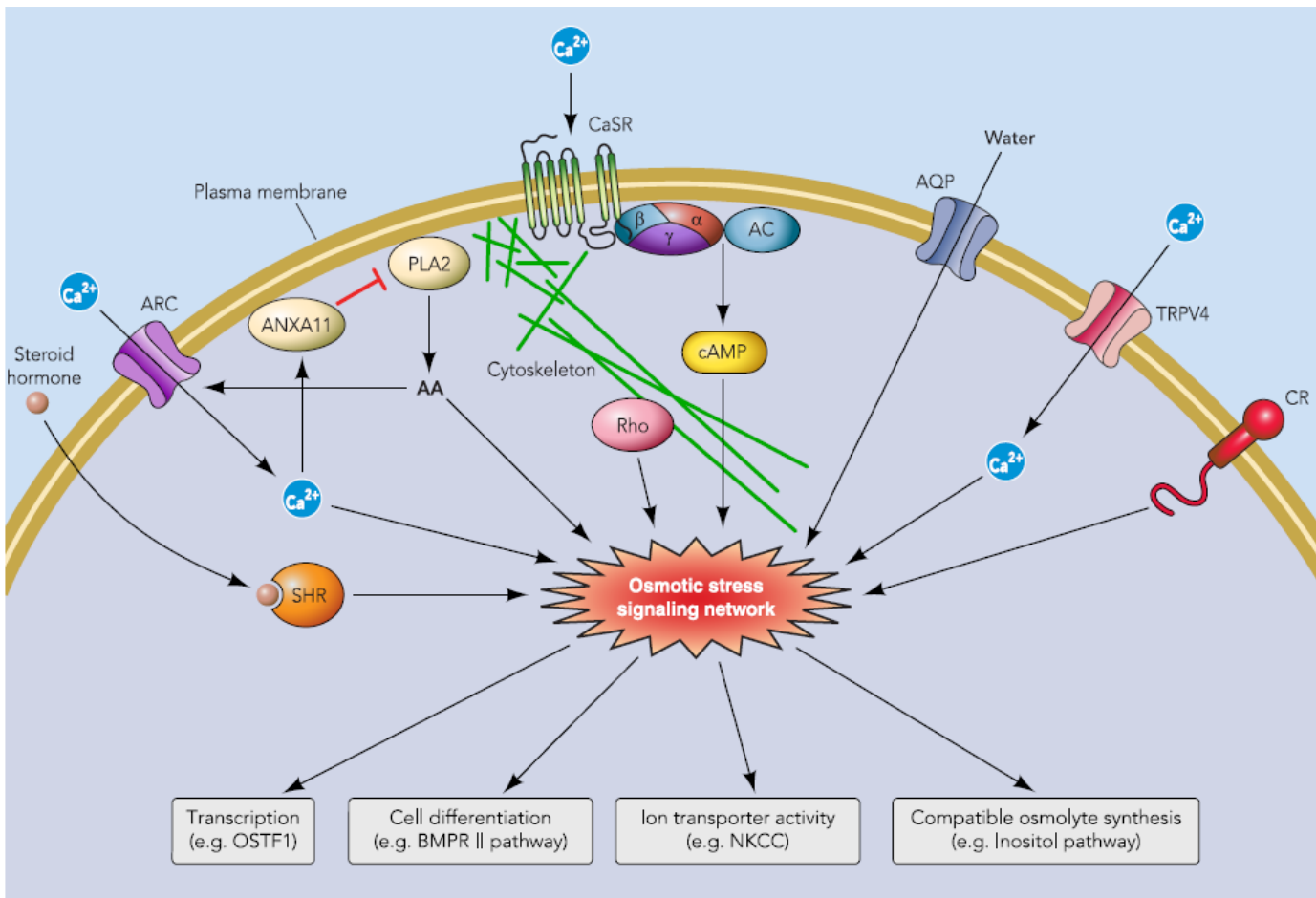
Sugárzások és kémiai anyagok lehetséges hatása.

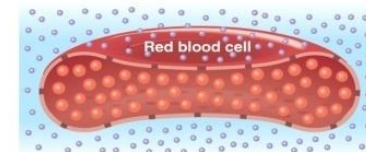
DNS roncsoló stressz reakció-útvonalak, sejtpusztuláshoz vezetnek.

Celluláris stresszfolyamatok

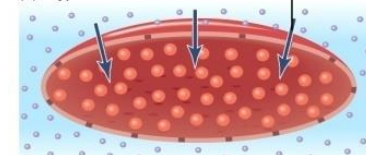
Ozmotikus stressz

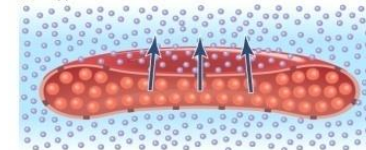
(a) Isotonic solution

(b) Hypotonic solution

(c) Hypertonic solution

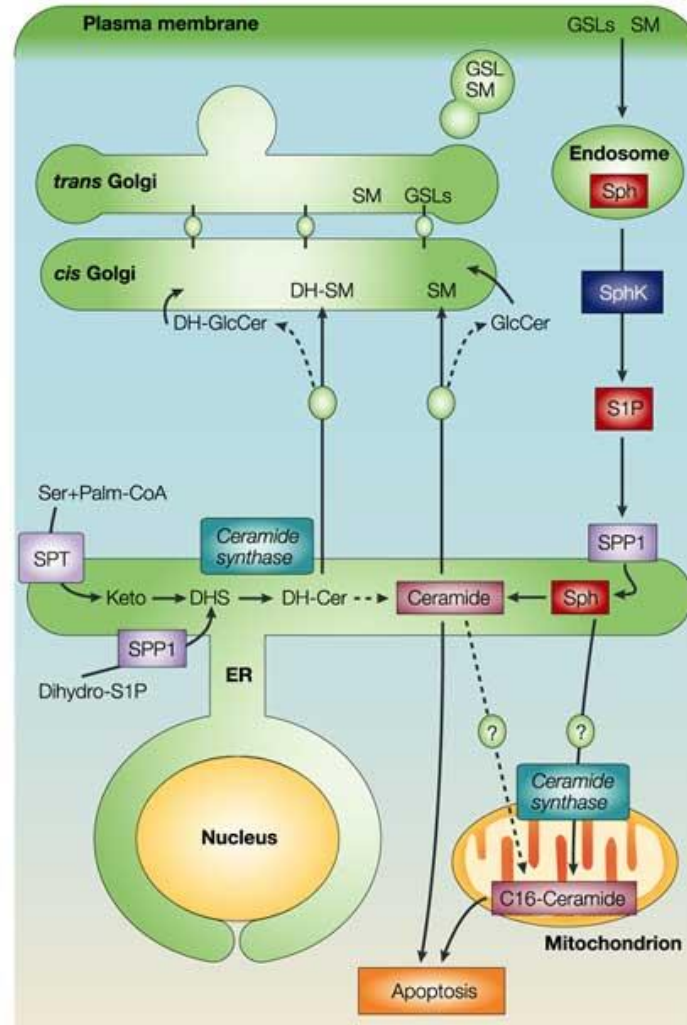

Víz megy be a sejtbe, DNS és fehérje roncsolódáshoz vezet, hyperozmotikus stressz.

Ion és vízháztartás szabályozása nagyon fontos az integritás megőrzése szempontjából!

Celluláris stresszfolyamatok

Membrán szintézis problémák:

Celluláris stresszfolyamatok

Ha javító folyamatok nem vezetnek eredményre - sejtpusztulás történik

- Sejthalál kialakulásához vezető folyamatok - apoptózis, nekrosis, autofágia

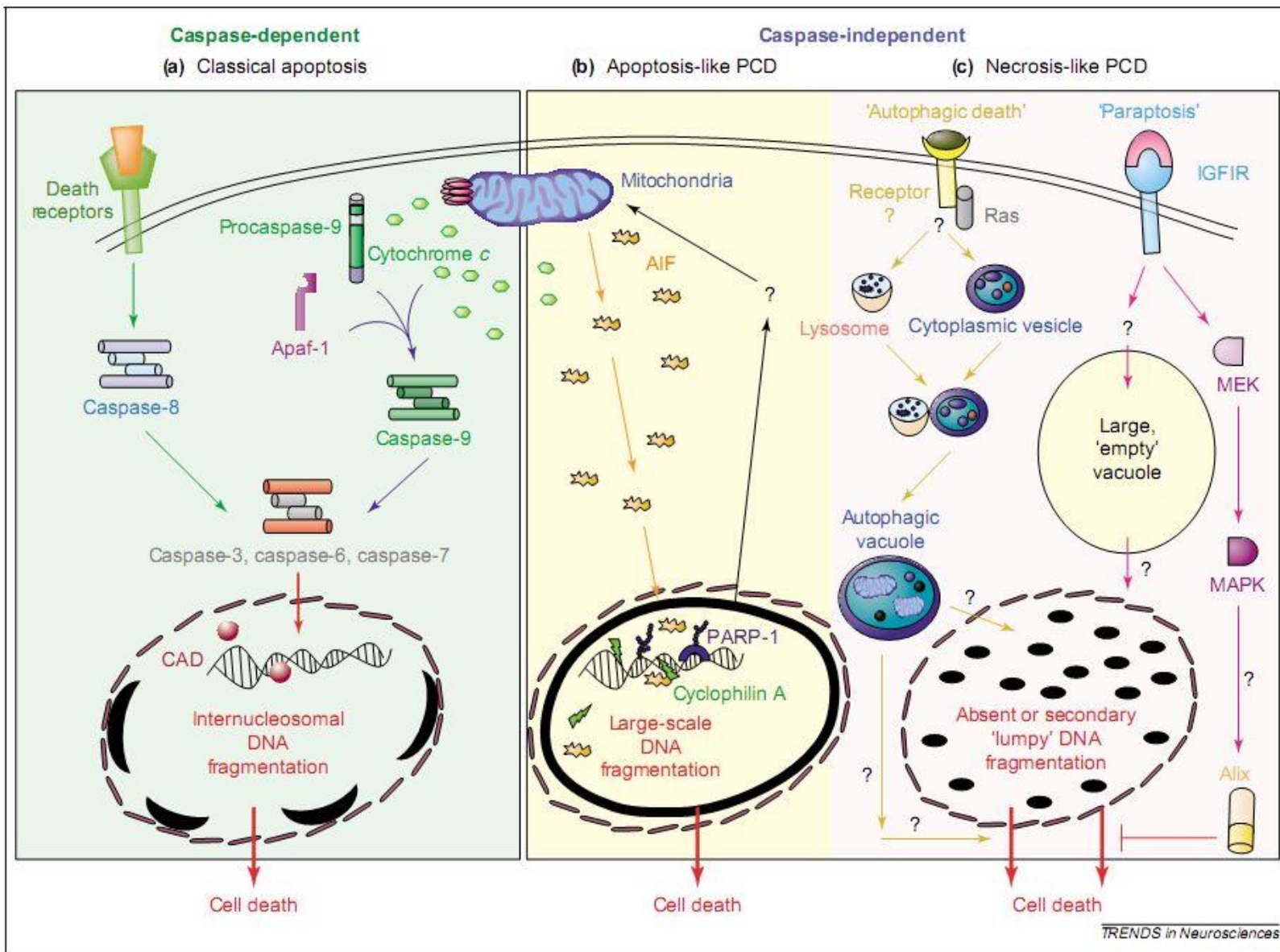
apoptózis: kaszpáz- vagy kalpain-függő, programozott sejthalál, patológiás típusú

autofágia: vezikuláris folyamatok játszódnak lassan le, nem kielégítő indukció állhat a háttérben

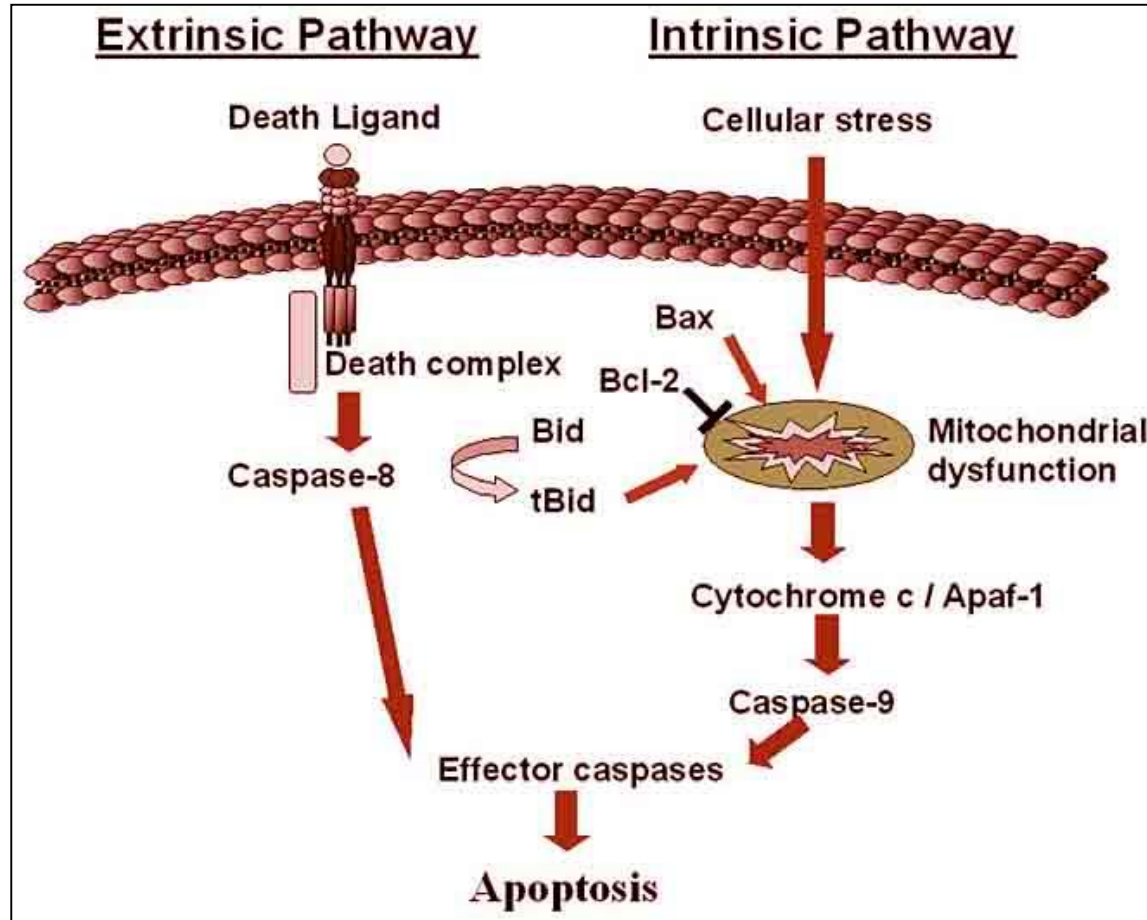
nekrosis: „baleseti” sejthalálnak gondolták, sejt-duzzadás jellemzi (ischémia, glutaminsav toxicitás)

Kialakuló betegségek: rák, neurodegeneratív betegségek, infarktus

Celluláris stresszfolyamatok

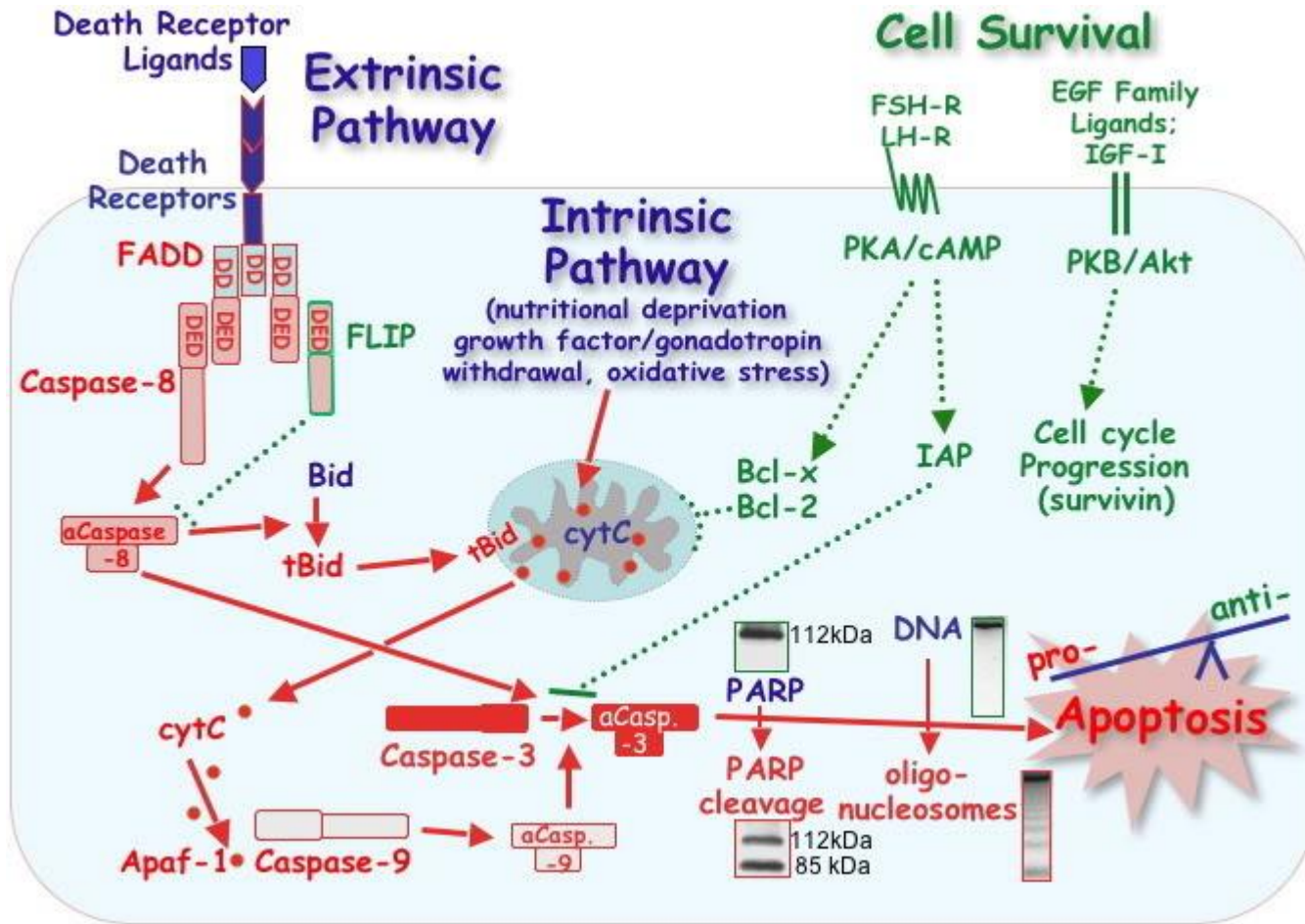
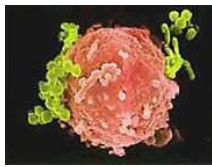

Celluláris stresszfolyamatok

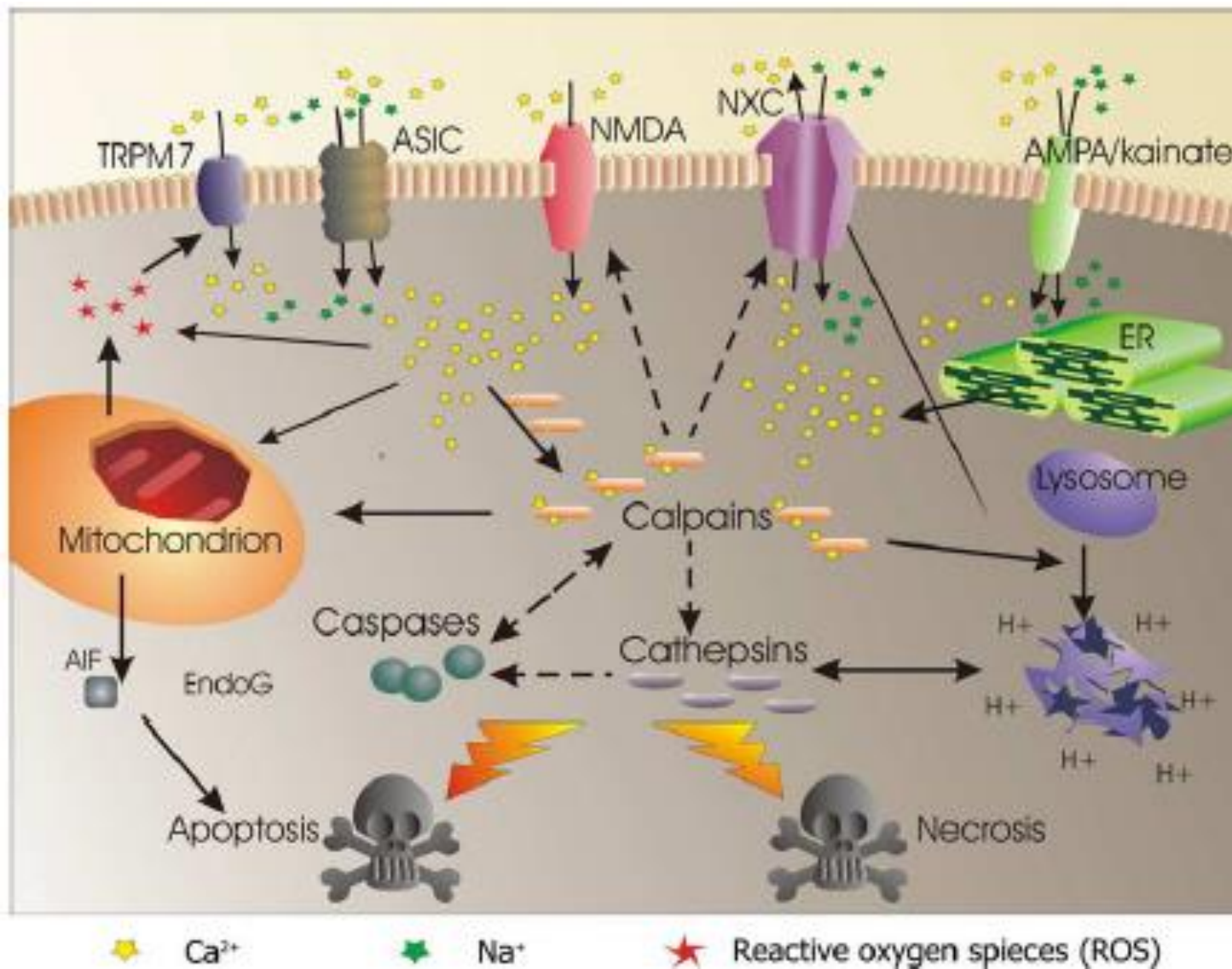
Az apoptózis indukálásának két alapvető útvonala

Celluláris stresszfolyamatok

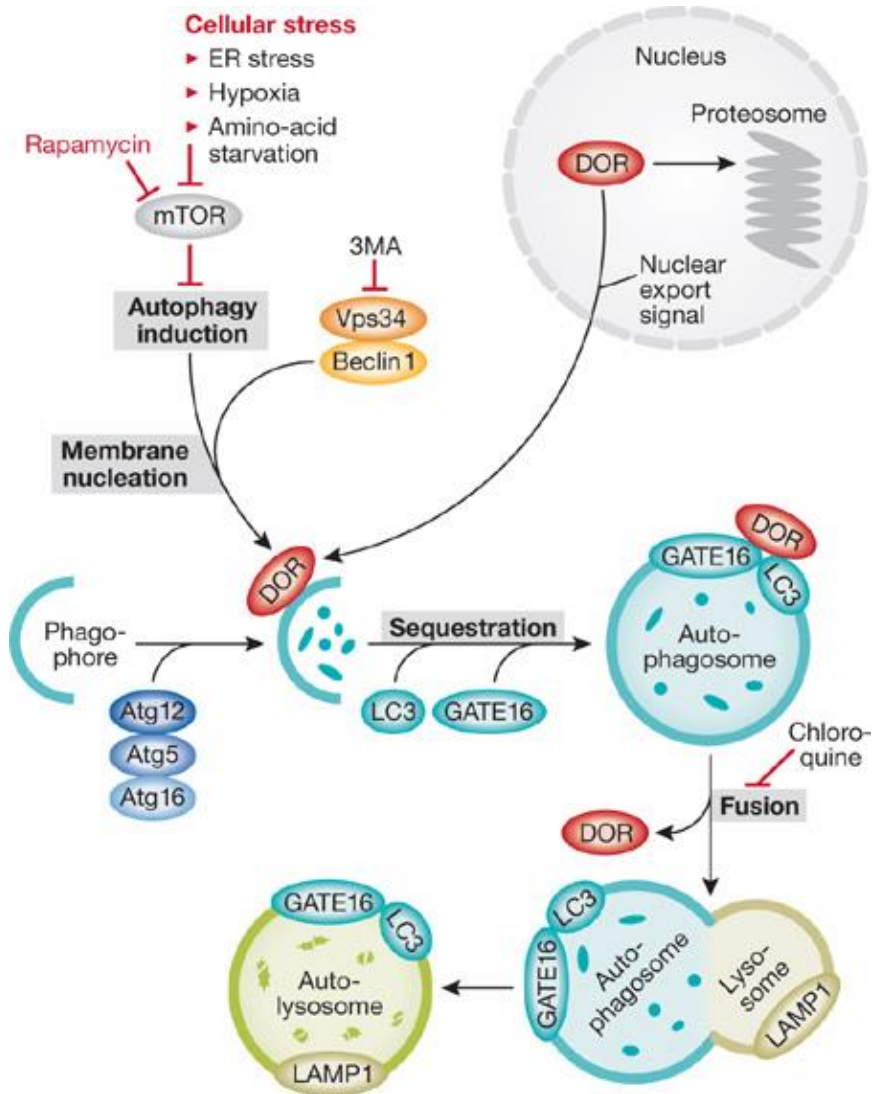
Pro- és anti-apoptotikus folyamatok aktivációja. A külső és a belső aktivációs útvonal is a kaszpáz-3-ra konvergál, melynek változása irreverzibilis. Antiapoptotikus folyamatok azonban ellensúlyozhatják a hatását.

Celluláris stresszfolyamatok

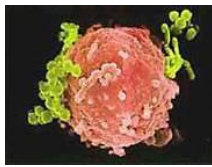
TRPM7: transient receptor potential channel, ASIC: acid sensing ion channel, NXC: non selective ion channel

Celluláris stresszfolyamatok

Autofág útvonál aktivációja

Celluláris stresszfolyamatok

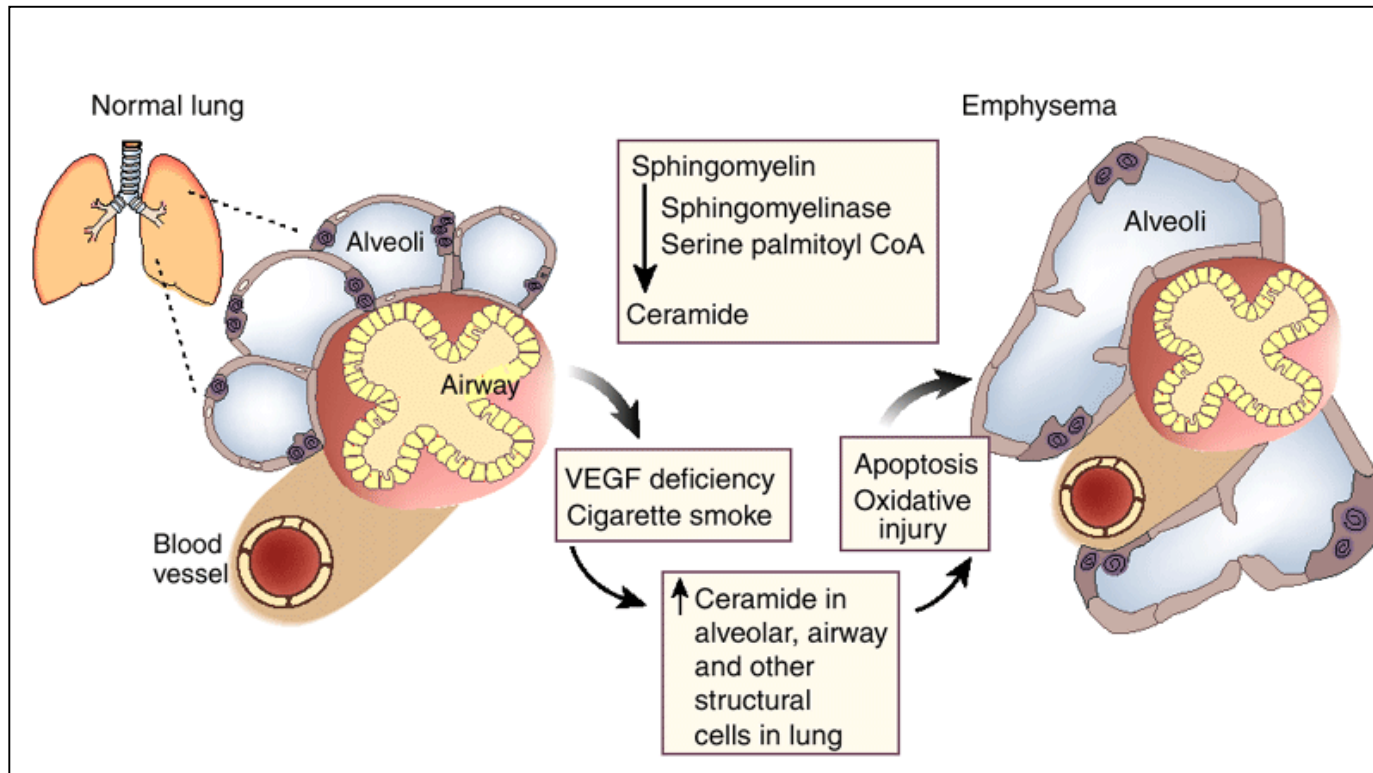

Környezeti hatások manifesztálódása

egypetájú ikerpárok, a környezeti hatások erősen befolyásolják a megjelenést

Celluláris stresszfolyamatok

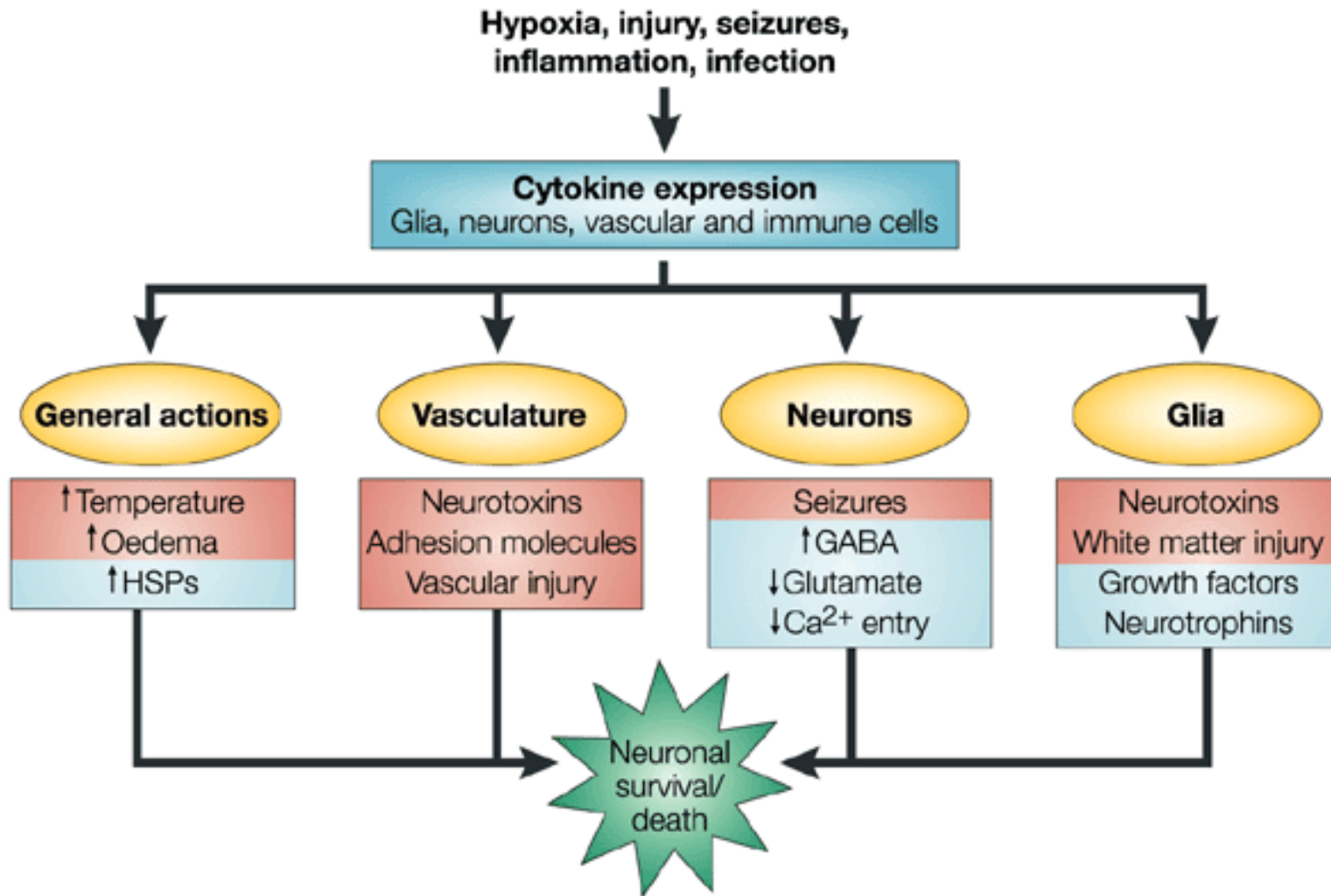

Ceramidok szerepe a tüdő destrukciójában

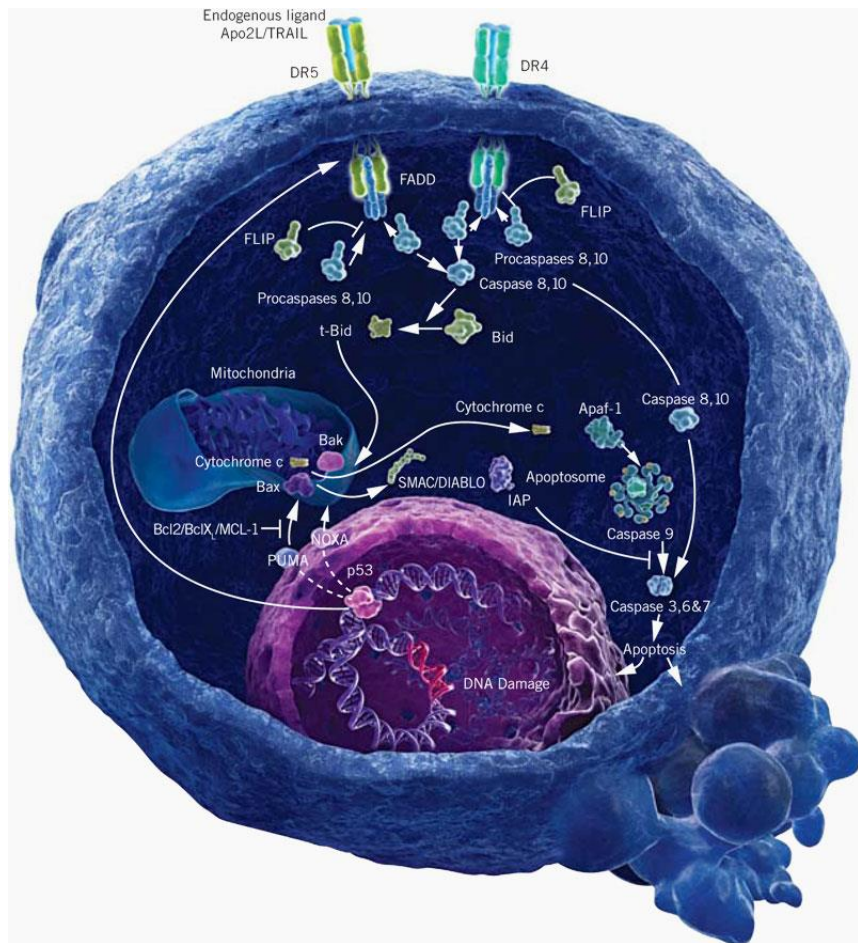
A dohányzás hatására megváltozott szerkezetű és mennyiségű ceramidok képződnek, ami az endothel és az epithel sejtek struktúráját befolyásolhatják

Celluláris stresszfolyamatok

Celluláris stresszfolyamatok

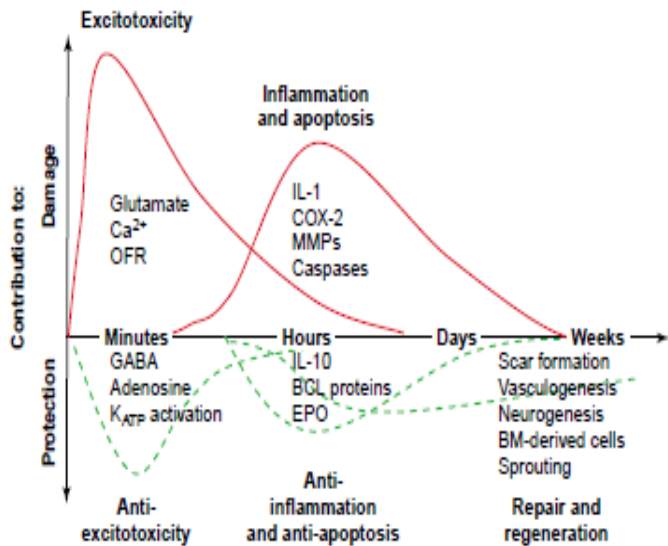

Celluláris stressz aktivált betegségek:

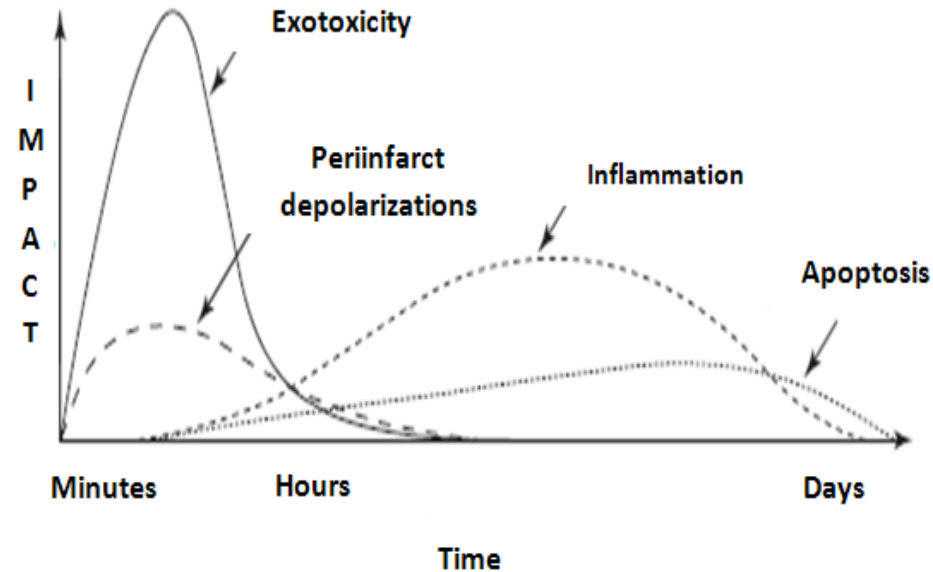
autoimmun betegségek
agyi katasztrófák (sztrók)
szívinfarktus
Parkinson betegség
Alzheimer betegség
mitokondriális diszfunkció

Celluláris stresszfolyamatok

stressz aktiválta sejtfolyamatok időbeli változása:

TRENDS in Neurosciences

Fokális cerebralis ischemia komplex sejtpusztító folyamatokat aktiválhat, de védekező mechanizmusok is beindulnak. A reperfúzió során is újabb folyamatok aktiválódnak a szabadgyök képződés miatt.

A piros vonal a patológiás folyamatok súlyosságát és kiváltó okát reprezentálja (excitotoxicitás, késleltetett gyulladás, apoptózis) a zöld vonal a védekező mechanizmusokat mutatja.

rövidítések: BM, bone marrow; COX-2, cyclooxygenase 2; EPO, erythropoietin; IL, interleukin; MMPs, matrix metalloproteinase; OFR, oxygen free radicals.